

képzelései között még napjainkban is sok helytálló gondolat van. Szép magyar nyelven íródott kis könyve, amelyet „szegényebb oskolatanitók” ingyen kaphattak meg, értékes, figyelemre méltó pedagógiai szak-könyv.

FEHÉR KATALIN

Bécsi levelek Aranka Györgyhez. Aranka György (1737–1817), a marosvásárhelyi Királyi Tábla ülnökének 18. századvégi levelezése gazdag forrásanyagot nyújt a korszak kutatójának. A 90-es évek első éveiben felgyorsult történelmi széljárásban Erdélyben is jelentős változások mennek végbe. Az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság valamint a Kéziratokat Kiadó Társaság létrehozásán fáradozó Aranka György Marosvásárhelyről indítja utnak leveleit a történelmi Magyarország négy égtája felé, s a levelezés nem marad meg a történelmi határok között: számos címzett a németországi protestáns egyetemek hallgatója; megint másokat Bécsben ér utol a posta. Ez utóbbiak többnyire erdélyi származású értelmiségiek, akiket napi ügyeik átmenetileg a császárvárosba szólítanak, vagy hosszabb ideig itt vállalnak a magas állami szervekben – többnyire az erdélyi kancellárián – hivatalt. Az ő információik különösen fontosak ebben a történelmi pillanatban, amikor a röpiratok nyomán az említett társaságok felállításáról csak az erdélyi diéta határozott, de Bécs még nem. A levélírók segítenek eligazodni az aktuális napi politikai eseményekben, egyikük-másikuk eredményesen szolgálja a hid szerepet: egyengetik a magyar nyelvű könyvkiadást Bécsben, segítenek az erdélyi auctorok munkáinak bécsi terjesztésében. Teleki Sámuel tudós kancellár pedig tanácsaival ösztönzi a fellendült erdélyi tudományos igyekezeteket. A levelek, amelyeket itt közzé teszünk 1791–1793 eleje között íródtak. Valamennyi levél az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található. A bennük visszatükröződő kedvező visszhang – amellyel írói a két társaság tervének híret fogadták – segítik Arankát a célkitűzések valóra váltásában.

1.

Görög Demeter levele Aranka Györgyhez

Tekéntetes Ur

Nagy Érdemű Tudós Hazafi!

Az által küldött 301/30 Kr. nagy háládatossággal vettem. Már a *Budai Basának* ki nyomtatására tett költségeid ki is fizettem Albertinek. Ide zárom a' számódását. El ijedtem belé, hogy a' Summát meg láttam; kiváltképpen pedig azért, hogy a' sikárlásnak (Glattan) különösen meg vette az árát. A' Factozonak elegendőképpen értésére adtam az iránt való meg-ültközösemet, hogy mind ez ő mind a' mi már a' nyomtatás előtt tett fel vetésünknel sokkal többre ment a költség. Ámbár magam-is által láttam; hogy azt tellyes lehetetlen egy fillérig előre meg határozni; mindazáltal szívemből kívántam volna, hogy harmadába se került volna. Az vigasztal, hogy felőle el lehet azt mondani, hogy szebben, pompásabban egy Magyar munka sem nyomtatódott nálla. A' Nyomatványok mind nállam vannak le-téve. Nem tudom meg várjuk é a' másoknak ki-nyomtatását vagy utnak inditsam? – Ki kérem az ez iránt való rendelést: ugy nem külömben azért-is: nem kell-é Pálffy 's Teleki Cancelláriásoknak, 's ennyihány Magyar Méltóságoknak ajándékba, vagy pénzért adni, mivel már meg szállítottak iránta. Mi lesz egygynek az ára: Hát Pesten, Debretzenben nem kell ennyihány Nyomatványt hagyni? s Kinél?

Éppen ebben a szempillantásban veszem Kováts kedves Barátom levelei közzé tett betses írásait a' Tekintetes Urnak. Irántunk tett szives fáradozásait háládatos szívvvel veszem. Ezentul-is ki-kérem – ajánlván viszontagvalo szives szolgálatomat. – Kivánságok szerént tehát a' kékelő papirosra fogom felét nyomtatatni. Ez valamivel oltsóbb a Hollandusnál. Az a árkost ma küldöttem meg Kováts Barátomnak – tesszen meg-nézni, 's ez iránt való ítéletit szababon velem közleni. – Nagyon sajnálom a' hibákat. Ne terheltesen ki-jegyezni azokat. Én holtomig vagyok

A' Tekéntetes Urnak

Kész alázatos Szolgája

Görög

A' Tudós Társaság iránt való bővebb tudósítást nagyon óhajtjuk. Mivel meg ígértük – nekünk kel-lene azt mindenek előtt kiadni.

(OSzK Ki. Quart. Hung. 1994/155.)

2

Görög Demeter levele Aranka Györgyhöz

Tekéntetes Ur

Nagy érdemü Hazafi!

A b árkust ide zárom két más próba árkusokkal együtt. Ezek a' *Velur* nemü papirosokból valók. Betse, ha nem hibázok abban áll, hogy testesebb, 's semmi linea nints belé sűréalva, a' millyent t.i. minden papiroson szoktunk tapasztalni ha ezt a világosságra tartjuk. Az egyik árkust kékes a' másik fejebb. Ezeket azért küldöm, hogy ha tetszik azokra a' Gubernátorné Ő Excellentiája-féle munkát nyomtattatjuk. Nem hiszem, hogy drágább legyen a' Hollandusnál. Mihelyest végire járok, tudtokra adom a' Tttes Urnak. Második kérésem abból áll, hogy a' Tekéntetes Ur világosan meg-irmi méltóztatna mi nem tettik az orthográfiánkban, hogy azon hibákat jövő Munkában el-mellőzhessük. Mi némelyeket tsekély itéletünk szerént jobbittattanok, mivel láttuk, hogy a munka sem volt bizonyos orthographiai regulák szerént írva. *Dobos* sat. nagy betűvel, 's sokszor pedig nagy nemü szó kis betűvel volt írva. — Ugy vettük észre, hogy *Kazintzy* Ur is ilyen formán tette a' változást a *Julia Leveleiben*. Éppen most mingyárt hozzája megyek. Tegnap előtt érkezett fel. Tudom tisztelné a' Tekéntetes Urat, ha tudná, hogy irok. Ennyihány hétig itt fog mulatni.

Nagy meg illetődéssel olvastam Gubernátor Ő Excellentiájának rollam tett kegyes emlékezetét. Én mindenkor álmélkodója voltam [egy szó olvashatatlan!] tökéletességeinek, 's emberséges szeretetének. Én ezen virágzó Házról mind Bétsben, mind Kolosváron létemkor, a' leg tisztább hajlandóság-nak jeleit tapasztaltam. Soha sem-is felejttem el azokat.

Reméllem a Tekéntetes Urnak, a' Társaságnak fel állásában való igyekezete, már eddig-is sikerét látta. — Bár tsak ennyihány száz illye nemes lelkü Hazának fiai lennének!!! Mire nem mehetne nemzetünk tsak ennyihány esztendő alatt-is? — Hát mi Magyar Országiak mikor követhetjük e ritka példát?

A Tettes Urnak

Kész alázatos Szolgája
GörögBétsben Máj.24^{ik} 791.

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1944/150-151.)

3.

Teleki Sámuel levele Aranka Györgyhöz

Spectabilis Domine Tabulae Regiae Asector!
mihi Observandissime!

Mind az Urnak hozzám eresztett betsűs Leveléből, mind pedig Kedves Atyánkfianak tudosittásából örömmel értettem az Urnak köz-jóra törekedő igyekezetének Tárgyait; mellyeknek tehetségem szerint elő-mozdításokra tulajdon gyűjteményembőlis készségemet ajánlom; csak a mostani felhevülések, mértékletesebb hangja a szelidebb Musákat szollani engedje; animusque a severibus curis ad amoeniores Musas revocare liceat. In reliquo singulari Observantia persisto:

Spect[abilis] Domini

Obligatissimus servus
Sam. Teleki

Viennae, 30. Maji 791.

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/161.)

4.

Zejk Dániel levele Aranka Györgyhöz

Ajánlom az Urnak Tabulae Regiae Assessor Uramnak egyenes Indulattal valo kész szolgálatomat!

Két rendbéli Leveleit is abban bé foglalt tudósításait az Urnak igen kedvesem vévén — mint hozzám viseltető hiedelmének s jo Indulatinak jeleit nagyonis betsüllöm. Én Istennek hála itt jo és frissen vagyok, naprol napra mind inkább inkább szeretem itten, és ugy tetzik megelégedve kezdettem lenni minden Bétsi acomodatioval, megválik hogy léssen ezután, denique jo az Isten jot ád, tsak arra bizam magamat.

Aproság Ujság itt mindehol elég van, de sem az írást, sem az olvasást megnem érdemli, sőt sokszor a hallatás unalmas, hanem most ugyantsak van egy jo ujság mely bizonyos megvan hála Istennek a' Törökkel valo békességünk, mely reménlem sok jot von maga után, a' mi szegény Erdélyünkis talám tsendességben és nyugalomban jóhet, dolgainkis jobban fognak folyni.

Cancelláriánk Praesesse Groff Teleki frissen van, szépen, jo és tsendesen nagy moderatioval viszi a Praesidiumot, nem beszéltem azt a' sok jot, és betsületre méltó állapotot benne a' mit gondolatomon fejjül találtam s tapasztaltam; a' ki penigh azt mondja hogy nem jo Haza fia, hibázik s nem jot mondja, s a környül állásukat, s dolgok valóságát éppen nem tudja. Holnap az Értz Hertzeg Ferentz parantsolattýára Luxembourgban fog ebédre ki menni az Udvarhoz. Akár ki hogy gondolkodjék s mit betsüljön de sokat vesztena a Haza ha ezt az embert továbbrais diszqusztálni akarnák, nem ugy irom mint Teleki Sogor, hanem mint emberséges ember s Haza fia. Oh vajha már szépen, tsendesen, jo egyet értéssel, és a' Fejedelemhez mutatando hiv engedelmességgel folytatnák a' dolgokat bizony sok jot lehetne remélneni, de ugyan gondolja meg minden a ki gondolni s jozanon tud akarkodni vallyon mikor annyi sok jot akarnak a' jo és igazságot szerető, mindent régi Törvényes formájában helyre állítani kíváno Fejedelemtől megnyerni, meg kellé előre boszszantani? magára kellé a Statusnak haragítani? avagy az igaz Jusnak helyes mutatása mellett fel adando hiv engedelmességgel valo kötés alol nem többet lehetné meg nyerni. Én azt tartom hogy bizonyos többet, s abban megsem tsalatkozám. Reménlem hová hamarébb még hallunk több ujságokatis, talám olykatis a' melyek minketis fognak illetni. Én igen kedvesen fogom venni az Ur tudósítását. Minden rollam emlékezőket szivesen köszöntek a' kik szídnak azoknakis jot kívánok. Isten téritse. Melyet magamat megtapasztalt jo indulatába ajánlván maradok

Az Urnak

Igaz joakaroja kész köteles
Szolgája

Béts 1ma Juniy 1791.

Groff Bethlen Josef dolgát sajnálom de maga az oka.

(*OSzK Kt. Quart.Hung. 1944/159-160.*)

5.

Teleki Sámuel levele Aranka Györgyhöz

Spectabilis Domine Tabulae Regiae Adessor!
mihi Colendissime!

Valamint az Urnak dicséretes igyekezeteit a Magyar Nyelvnek és dolgoknak mívelésekben nagyra becsüllöm, ugy azok iránt hozzám utasított tudósításátis kedvesen vettem, örömmel fogadván minden alkalmatosságot azoknak tehetségem szerint elő segillésekre.

A Budai Basát, és a fiui szeretetnek jeles példáját gyönyörködve olvastam, a betükis igen szépek. Béla Notáriussa sok jobbitást, és a történeteknek megvilágosításokra munkás jegyzéseket kíván, mint-hogy a Régiségeket csak a leg régibb, és leg nevezetesebb hiteles Irónk, mégis szegyenünkre azt sem tudjuk bizonyosan: mikor élt? Szászki irt volt reá valamely Jegyzéseket, de még sok vagyon hátra. Sze-

gény Cornidest sokszor unszoltam ezen derék kis könyvünknek meg világosítására, mert neki nagy készülete volt réá, de az ő Notariussa: in spongiam incubuit ut Ajax Augusti.

Most ugy hallok egy kis könyv jött ki Erdélyben ilyen Tzim alatt: Imago Nationis Siciliae, ne sajnállyon az Ur egyet első alkalmatossággal számomra fel-küldeni, és az árát B. Jósika Antal Urral ki-fizettetni. Nem különben az Ország-gyűlés Jegyző Könyvének hátra lévő részétis a 236^{dik} laptól fogva végig. Hallok: hogy az Oláh-Nép neve alatt bé-adott könyörgő Levélreis fogos meg-jegyzések vagynak most a sajto alatt; ezeketis szeretném minél hamarább kezembe venni, szükségem is lévén reájok.

Az Ur levelének végén jelentett kívánságát pedig igyekeztem tellyesíteni. In reliquo singulari observantia persisto:

Spect[abilis] D[ominatio]nis V[est]rae

additissimus servus

STeleki

Viennae, 14. Sept. 791.

A levél címzése: /retour /er' Monsieur /Monsieur George d' Aranka / Adsesseur de la Table Royale / Jidiciare in Transilvaniae / par Hermannstadt a' Clausenburg / M. Wasárhely

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/164.)

6.

Teleki Sámuel levele Aranka Györgyöz

Spectabilis Domine Tabulae Adessor!
mihi Observandissime!

Az Urnak hozzám utasított Levele mellett, kedvesen vettem az Oláhok iránt küldött kis munkát, melyet ugyan már annakelőtte az Auctor maga közölt velem. Prepost Szereday Uris fel-küldötte az Erdélyi Püspököket; és még a Benkő Uram Székelyek iránt ki bocsátott munkáját nem vettem. Meg vagynak nállam a Sultzer darabjai. Ami pedig az Urnak érdemlett consolatioját illeti: azt adandó alkalmatossággal eszközölni igazságnak és kötelességnek tartom. Iugi propensione et observantia perseveratus

Spect[abilis] D[ominationis] V[est]rae

Obligatissimus servus

STeleki

Viennae 10 oct. 791.

Címzés: de Vienne à Monsieur, Monsieur George d' Aranka

Adsesseur de la Table Royale Iudiciaire'en Tran[n]silva/nie par Hermanstadt a' Clausenburg

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/165.)

7.

Fábián Dániel levele Aranka Györgyöz

Kedves Barátom!

A' mult Holnapnak 3^{dikán} nékem irott barátságos Leveledet örömmel vettem. Tsekély tehetségemet mindenkor közelebről pedig a' Méltóságos Kir[ályi] Táblán esett vacantiák restauratioja alkalmatosságával szolgálatodra nagy készséggel és szíveséggel fordítom. Érdemeid pedig az itt lévő Hazánk béli Méltóságok előttis jól esmértesek.

Közelebről esett p.o. egy helyen hogy valyon azon Munkát de familitudine Constitutionis Regni Hungaricae cum Anglicanum, mellynek Schlözer reputatiojára irt, Te dolgoztad? én aszt feleltem hogy bizonyoson nem tudom de Téged meg kérdelek íranta, hogy azért bizonyost tudjak mondani tudositts ezen Circumstantiáról.

A' Deputatus Urakat ad 15 = februarii várjuk, én pedig vagyok mindenkor

hiv Barátod
Fábián

Béts, 24^{die} X^{br.} [december] 791.

A levél címzése: de Wiene a Monsieur Monsieur George Aranka Assesseur de la Table Roy. de [1 olvashatatlan szó!] de Transilvanie par Temesvár Hermannstadt – a Maros Vásárhely

(*OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/167.*)

8.

Cserei Mihály levele Aranka Györgyhöz

Béts 1st Maii 792

Méltóságos Ur!

Meg-enged nékem a Méltóságos Ur, hogy a Görögnek küldött tiz aranyok iránt későbbre talám, hogy sem a Mlgos Ur remenlette volna, tudositom a Mlgos Urat; oka eddig valo halgatásomnak nem egyéb volt, hanem hogy az azon pénznek vételéről szollo quietantiat későre kaphattam kezemhez; azomba hogy a réám bizott dolgot tökéletesen véghez vittem, ezen ide zárt quietantiabol méltoztatik a Mlgos Ur által-látni. Mlgos G. Bethlen Pál ur ő Excellentiája-is küldött volt ugyan Görögnek az ujságra tizenkét német forintokat, s mivel azokat-is a fennebb említett quietantiába foglalta Görög, kérem a Mlgos Urat méltoztassék ő Excellentiáját-is bizonyossá tenni affelől azon quietantiának elő-mutatásával, hogy a küldött pénzt oda, a hová illet, általattuk.

Az Erdélyi Articulusokra ő felsége már mind leatta a Resolutioját a Cancellariára, ez pedig általatta a Deputacionak, hogy ha azok iránt valami reflexioji volnának, azokat meg-tehessék. Meg-kell vallanunk hogy ámbár vagynak azon Resolutiok közt olyanok-is, amelyek a Statusok kívánságaival nem egészen egyeznek, sőt vagyon mindazonáltal a Hazának jóvendőbéli boldogságára meg-álitva. Ilyenek példának okáért, hogy 1) A Törvény szerző, el-törölő, és magyarázo hatalom a Statusokkal közösnek 2) Erdély független, és tsupán a maga Törvényei szerént kormányozható országnak esmér-tetik. 3) Bizonyossá tétetnek a Statusok, hogy Erdély az uralkodó Háztól nem más, hanem a Magyar Corona jussán biratik. 4) A fundamentális Törvények változhatatlanoknak igítettnek 5) Senki Hivatalától addig, míg meg nem halgattatik, meg nem fog fosztatni. 6) A Diploma szerént minden esztendőbe Diaeta léssen 7) A Hamis vádlok meg fognak büntettettni, és semmiféle anonyma Delatiok bé nem vétettnek 8) Minden változásával az uralkodonak a Leopoldinum Diploma meg-erősítve ki-fog adattni a Statusoknak az új fejedelemtől, és minekutánna a Statusok a Homagiumat le-teszik, az fejedelem-is arra a Hit formára, amely szerént Leopold képi-be el mondotta volt a Hitet a Regius commissarius, az szerént meg fog esküdni. 9) A Diaeta organisatiojéről szollo Törvény cikkely helybe hagyatott; nem külömben (10) a vármegyék organisatiojáról szollo Törvény cikkely-is némely hozzá adásokkal 11) A Statusoknak a Fő Hivatalak iránt valo választásbéli Jussok meg erősítetik 12) A Magyaroknak és Székelyeknek a Szászok közt a Concivilitatis Jus stabilliatatik 13) A Libera Migratiolor szollo articulus in essentialibus meg maradt, a kik a fiscustol cigányokat vásároltak volt, azoknak a pénzék refundaltattni fog a cameralis cassából. 14) A sónak az arra a Statusok hire nélkül nem fog neveltettni. 15) A Cameralis Hivatalokra is Hazafiak fognak tétettni. A Judicialéban projectált articulus nagyobbára vagy Resolutiok által fognak superaltattni, vagy a Juridica Deputatióra relegáltattnak [?] ilyen példának okáért a Gubernium, Cancellária, és a K. Tábla organizatiojáról, és Status Personalissarol irt articulusok nem külömben azok amelyek az alsobb forumakrol irttak. A Székelyek dolgaiba egy mixta commissio fog tartattni Kolosvárt a Gubernátor Praesidiuma alatt. A cameralenak is nagy része nem külömben a Litterarium, és in specie a Magyar nyelvnek virágzását tárgyazo Planumnak ki dolgozása

Deputatiokra relegáltattak. Azok iránt melyek a Statusok kívánságival meg egyeznek, a Deputatio a Reflexioijt nagyobbán már el-készítette; s vagy ezen, vagy a jövő héten ő felségének fel adgya.

A Bátyám tiszteli a Mlgs Urat, engedelmet kér, hogy két rendbéli Leveleire nem válaszolhatott foglalatosságai miatt, köszöni szives megemlékezését; én pedig különös tisztelettel vagyok a Mlgs Urnak

alázatos Szolgája
Cserei Mihály

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/246–247.)

9.

Turoczi Károly levele Aranka Györgyhöz

Bécs. 1792. 3^a Aug.

Méltóságos Ur,
nékem alázatosan tisztelt jó Uram!

Meg vallom hogy magam feddem magamot, hogy ennyi ideig Levelem által annak a' Tiszteletnek a' mellyel tartozom a' Mlgs Urnak, eleget nem tettem; de engedjen meg most az edgyszer én nékem, mert fogadom, hogy mihelyt meg tudom azt, hogy mostani hibámot a' Mlgs Urnak embert betsülő szive el felejtii, eddig való halgatásom ki igyekezem potolni a' mellynek főbb oka az én M. országon imitt, amott valo hányodásom volt, de már Istennek hála Bécsbe, és az Erdélyi Cancellária mellett vagyok Juliusnak első napjától fogva. Az egészségem még eddig elé bánja a' Bétsi Levegőt és gyengélkedik, vagy 14 napokig a' házba rekesztett vala, ugyantsak most mégis sokkal jobban vagyok. Azon dolgokat a' mellyeket réám bizott volt a' Mlsg Ur meg mondottam volt még akkor mindgyárt B. Pronay Sándor Ur ó Nagyságának, Sos Uramotis a' mennyibe lehetett disponáltam hogy igazitsa jól a dolgot. Nékem akkor azt mondá hogy küldött is Könyveket a' Mlsg Ur számára.

Én azolta fordítottam az Ovidius Heroidumait és azokat kiis akarom adni, még pedig ha meg fogja engedni ezt a' nagy bátorságomat, a' Mlsg Urnak ajánlom, csekélység ugyan de mint egy fő Nemzeti Poéta, és a' Magyar Litteraturának Erdélybe édes atya bizom benne, hogy engem el fogadásával szerencséltet.

A' Homérus Munkáihoz hozzá fogtam és már nagy része fordítva vagyon 2. soru Magyar Versekbe erről ezután bővebben fogok ha meg engedi, irni a' Mlsg Urnak. Mind ezek utánis magam tapasztalt gráciájában ajánlott maradtam. állandó tisztelettel

A Mlgs Urnak

alázatos Szolgája
Turoczi Károly

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/283–284.)

10.

Diénes Sámuel levele Aranka Györgyhöz

Béts 26ta Febr. 793.

Méltóságos Ur,
Nékem különös Tiszteletre méltó Uram!

A' Mlgs Urnak azon levelét, mellyet ezen Honapnak 5^{én} MVásárhellyen irni, és onnan hozzám küldeni méltotzatott a' mai postával vettem egész tisztelet mellett. — Én azon Levelét a' Mlgs Urnak,

mellyet MVásárhelyről Januariusnak 13^{án} méltóztatott hozzám küldeni a' Mlgs Ur meg-tartottam, hogy ha Obester Bartsai Urtol pénzt vehetek kezemhez; tehát a' Mlgs Ur Commissioit a' szerint tellyesithessem. Én ezen Levelet a' Mlgs Urnak in originali viszsza küldeni sokkal jobbnak tartottam, mintsem a' Mlgs Urtol adatott Commissioknak Specificatioját el-küldeni; azért azon Levelet ide zárva küldöm; ha a' Mlgs Ur ez után akár azoknak tellyesítéseket, akár másokat méltóztatik parantsolni, méltóztatassék ujra fel jegyezni, hogy mit kíván a' Mlgs Ur véghez vitetni, és én azoknak tellyesítésekből késedelmes éppem nem lések. Én a' Reumatismussal valo hoszszas küszködésem után lábra kezdék állani, reményilem az időnek derülésével, az én egészségem is más karba helyheztetik.

Itten már egy néhány naptól fogva igen szép tavaszi idők járnak. — Szatsvai Ur már soha több Ujjságot nem ír; mert annak írását in via Gratia se nyerhette meg. Görög Urnak a' Mlgs Ur parantsolatját meg-mondani el nem mulatom. Instálom nagy alázatosssággal a' Mlgs Urat engedjen meg nekem, hogy ily kisdegl[!] papirostra merészelttem a' Mlgs Urhoz írni. Én életem fogytáig vagyok

A Mlgs Urnak alázatos Szolgája

Diénes Sámuel
(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/286-287.)

11.

Teleki József levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Tabulae Assessor Ur!

Különös Jó Uram!

Méltóságos Urnak nevem napjáról meg emlékező levelét nagy szivességgel vevén, abban bé foglalt jó kívánságait köszönöm, és mind vissza kívánom, bizonyos lévén az iránt hogy vagy az Ur Isten Tárházában annyi áldás, hogy mind a kettőnknek jut belőle, a mennyi kell, csak háládatosak tudjunk lenni, s másoknakis elég marad.

Nem igen voltam érdemes a Méltóságos Ur ezen második levelére, minthogy az elsőre ily későn válaszolok. De különben annak bizonyos nem annyira én, mint a Kaunitz Hertzegnek írott levél volt az oka. Ennek fordítását az originállyával conferálni, és a hol nem edgyeznek, meg igazítani szörnyű nagy dolognak tartván, mind halogattam, mint a rossz keresztyény a meg térést. Utollyára csak ugyan réa vévén magamat, s ezzelis úgy járék mint a meg téréssel szoktak az Emberek járnai, az az, hogy meg tanultam a tapasztalásból, hogy nem olyan nehéz dolog a mint én gondoltam. Melynek nagyobb bizonyosságául küldöm ide zárva a meg igazított fordítást. Meg igazítottnak mondom csak az én ítéletem szerint, mert csak arról szólhat kiki hogy a disputatitot elkerüllye. Rouseautól azt hallottam, hogy egy Petit Pierre nevű Abbénak a volt a szokása, hogy minden contradictiot el kerülhessen, hogy az erősítései után örökké oda tette: pour moi... Azt senki nálla jobban nem tudván, mi tettzik neki eleibe járóvá az által minden versengésnek. Küldöm vissza kívánsága szerint a Méltóságos Urnak a francia leveletis, és hogy a levél taxájával ne alkalmatlankodgyam, leveletem frankozom.

Én még épen bizonyosan mikor mehetek le, nem tudom, fűgven az ő Felsége köz dolgaira nézve adando kegyelmes Resolutiojától, de csak reményilem, hogy kevés nap mulva innen haza indulhatok. Ha azért néha róllam meg emlékezni nem terhelhetik par Temesvár-Otsára igazitva vehetem a Méltóságos Ur levelét.

Melyel továbbis szives indulatiba ajánlvá maradok

A Méltóságos Urnak

köteles szolgálja
G. Teleki Josef

Béts 19^a Apr. 1793.

(OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/273.)

12.

A herceg Kaunitzhoz írt levél magyar fordítása

Fő Méltóságú Herceg!

A Népek boldogsága körül foglalatossá Nagy emberek, nem vehetnek, se munkálódások természetéhez alkalmaztattabb, sem érzékeny szíveknek édesebb jutalmat, mint a' közönséges háladatosság. Végyed azért jó neven, oh Nagy Ember! az én két Hazám Magyar Ország és Erdély háladatosságát, és engedd meg, hogy annál a' szerentsénél fogva, hogy tégedet esmerlek, lehessen az a' gyönyörűségem, hogy ezen köz háladatosságnak tolmátsa légyek. Reményilem azomba bizonyossan, Kegyelmes Uram, hogy a' midőn én ezt véghez viszem, nem teszi Herczegséged nékem azt a' rövidséget, hogy szívemnek ezt az édes ki nyilatkoztatását hizelkedésre magyarázza, a' melyly szemfényvesztők játékára se én magamat soha le nem alatsonyítottam, se bizonynyal Herczegségednek szüksége nintsen. Reményilem kiváltképpen hogy Herczegséged előtt a' maga jótéteménye leg jobban tudva lévén, hitelt fog nékem adni, ha azt mondom, hogy ezen két Haza minden szege lyuka, a' Herczegséged, mint Oltalmazók nevével repdeső öröm között hangzik. Mely két Haza dolgai egészen más ábrázatba öltözvén, a' Felső Császár 28^{ik} Jan. költ rendelése által, és a' leg irtóztatóbb előre nézés helyt adván a' leg vidámabb tekintetnek, 's az előttünk egynehány esztendőktől fogva esmérten öröm könyvhullatásai váltván fel azokat, a' melylyeket a' leg mélyebb szomorúság fatsart vala ki ez előtt, azt mondják, hogy ez a' hirtelen tsuda tétel kiváltképpen a' Herczegséged közbenvetésének gyümölte. Az igazság egy igaz mondosága által esmértes szájból jöven ki, nem lehetett, hogy az a' Fejedelem reá ne esmérjen, ki mindjárt a' Királyi Székében valo be ülésével olly nyilván és olly nagy ditsősséggel meg tette az igazsághoz az ő véle valo szerelembe esésének jelentését. És ugyan azért, mihelyt a' Herczegséged közbenjárása által, a' maga pepetslés nélkül valo köntősében és minden kendőzés nélkül meg láthatta, meg nem tartoztathatta magát, hogy a' szerelmeseknek egész hevességekkel az ölibe ne rohanjon. E' szerént a' világnak Nagy Ura, a' ki magais a' maga tereméseit a' szabadságnak, melylyek Ő a' Szerzője, sérelme nélkül kívánja igazgatni, hogy nálunk ezt a' maga betses ajándékát meg tarthassa, azt akarta, hogy egy Fő Tanács ado, a' kinek az a' férjfi bátorsága vagyon, hogy a' dolgok valóságos állapotját ki fedezze, ollyan Fejedelemre találjon, a' kinek lelke elég nagy légyen más felől arra, hogy az igazság szeretetének a' maga szeretetét, és az igazság érzésének a' maga tzelja véghez vitelének indulatját fel tudja áldozni: Ennek a' szerentsés egyben találkozásnak köszönhetjük már, hogy ez a' Fejedelem életünket viszsza állítván, ki akart bennünket venni a' tsak vegetalo teremések neméből, a' melylye minket szabadságunk irigyei le hányni kívántak. Ennek a' szerentsés egyben találkozásnak tulajdoníthatjuk, hogy ezek a' magok személyes hasznok alávalo rabjai, a' kik nem egyébert láttának minden szabadság nemének hadat indítani; hanem hogy arra se méltok se nem alkalmasok, nem akadályoztathatnak meg ezután bennünket, hogy egy ollyan Fejedelmet ne szeressünk, a' kit a' természet a' közönséges szeretetnek tárgyává láttatott készíteni. De ha egy felől az a' meg különbözöttetett szolgálat, a' melylyt Herczegséged egyszersmind a' Fejedelemnek és a' Hazának tett, olly méltán meg érdemli a' mi köszönésünket: ugyan ez nem kevésbé bátorit más felől arra, hogy itten egy alázatos kérésünket jelentsem. Minthogy Herczegséged csiráztatta ki ezen kellemetes reménységünket, igyekezzen Herczegséged aztat valósággáis változtatni, és a' mi Szabadságunk Herczegséged gondoskodása által romlásából fel épülni kezdett alkotványának olly erősségetis adni, hogy soha többször öszve ne omolhasson. Herczegségednek betsületében járo dolog ez, és ez a' kötelesség, a' melyly a' Herczegséged első helyével edgyütt jár, nem kevesebb kívánja, hogy tőlünk ezen Nemes igyekezetét meg ne vonja. Melylyet annál inkább kérünk, hogy ezen kérésünk foganatjára elégnek itéljük, ha Herczegséged nevünkben alázatosan kérni fogja, hogy a' helyett, hogy azoknak az el ado hűségű tsuzso mászo hizelkedőknek tanátsát hallgassa, méltoztassék Ő Felsője a' maga igazsághoz valo hajlandóságát, és a' maga jótéteményre kész szívének belső indítását követni. Ha a' mint reményljük, meg halgatja e' tekintetben ohajtásinkat, nem fogja többé látni a' Fejedelem és Haza között költsónós bizodalmatlanságnak keserű gyümölteit. Nem fogja többé a' maga alatt valokat abban a' szomorú választás kéntelenségében látni, hogy vagy a' Fejedelemnek engedetlenkedjenek, vagy a' Hazájokhoz hűségtelenek legyenek; ollyan kéntelenségbe, a' melylye a' Fejedelemhez leg hivebb emberis, ha leg kissebb betsület maradványais vagyon nála, éppen nem kételkedhetik mit válaszszon. Nem fogja tovább martzongálni ennek a' Fejedelemnek szívet az a' gyótró fájdalom, hogy a' leg betsületesebb

és minden próbát leg inkább ki álló hűségű, de a' Szabadság izéhez hozzá szokott Polgárokis, inkább egész Nemek általán fogva valo el fogyasát kívánják, mintsem hogy ezen kedves bálványoktól valo meg fosztattatásokat érzék. Utoljára, nem fog bennünket, midőn a' Status köz Java kívánni fogja, se vagyoinakra se életünkre nézve fősvényeknek látni; és meg fogja a' dolog valóságából tapasztalni, hogy a' Szabad ember szívének véghetetlenül erősebb a' rugója, mint azoknak a' lágy rab embereknek, a' kik a' magok terhének nagy lágy melegséggel valo hordozásához szoktak, nem sokat gondolván vele, ki hordoztatja velek.

De érzékenységem a' Herczegséged nagy tárgy foglalatosságaihoz nem mérsékelt igen hosszú Levelet iratna velem. El végzem azt azért egy minden Hazámfiával köz jo kívánsággal. Élless Te második Süllii! még sok esztendőök el forgása alatt azzal a' belső gyönyörűséggel, hogy a' Hazának valo szolgálattal hűségesen szolgáltad a' Fejedelmet. Amelly gyönyörűség leg tisztább és leg kedvesebb izű, a' melly egy halandonak szívébe férhet. És ha majd Tégedet egykor a' természet Ura hogy a' Te nagy tselekedeteidhez inkább mérsékelt jutalmat adjon, más élet nemére által ki, szolgálhasson akkor ez a' nagy történet, és több a' Te Ministeriumodnak fényes pontjai, valamint a' Sülliei örökös letzkéül és tudományul mind azoknak, a' kik a' dolgok kormányja mellett ülnek, hogy az ember nem lehet valósággal nagy ha tsak nem igaz, és hogy a' népek boldogsága állandobb légyen, mint a' jo Fejedelmek országglásának ideje, vagy a' roszszaknak phantasiája tellyességgel szükséges a' Törvények tiszteletét fenn tartani, a' melly egyedül lehet közfal a' Fejedelem változo kénye és a' népek dühössége között. Annyi sok millio Hazámfiak között ez valóságos és egyenes kívánsága annak is, a' kiknek szerentséje vagyon a' leg mélyebb tisztelettel és a' leg alázatosabb szívességgel maradni.

Herczegségednek.

(OSzK Ki. Quart. Hung. 1994/274–275.)

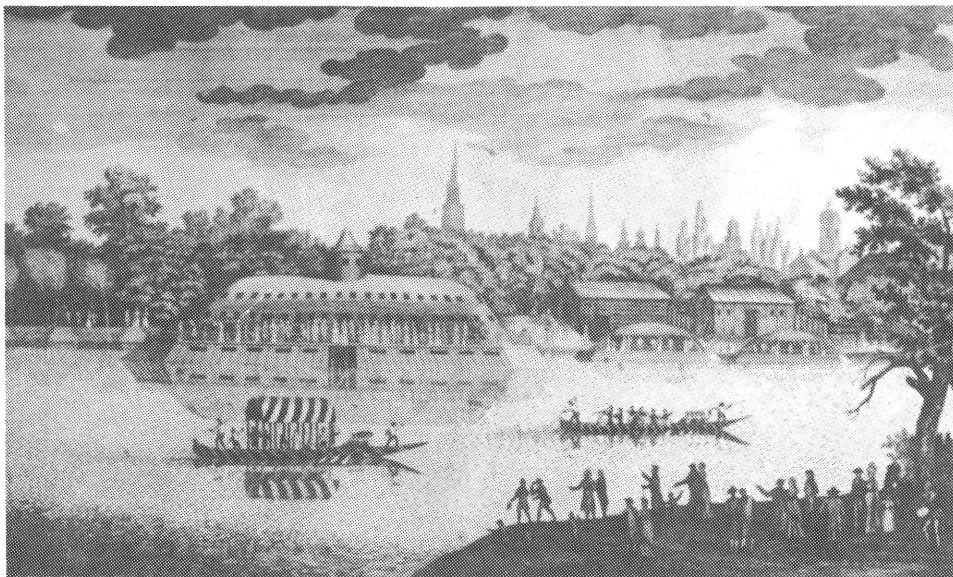
A levélírók életrajzi adatai

- 1) Görög Demeter (1760–1833) író. Bécsben a királyi családnál nevelő. 1789-től Kerekes Sámuellel együtt kiadta a *Hadi és más nevezetes Történetek* című lapot, amely 1792-től kezdve *Magyar Hirmondó* címen jelent meg. Bőkezűen támogatta az irodalmat. Elősegítette magyar szerzők műveinek bécsi megjelentetését.
- 2) Teleki Sámuel, gróf (1739–1822) erdélyi főúr, 1790-től erdélyi kancellár, 1792-től magyar alkancellár. Ő létesítette a kb. 40 000 kötetet tartalmazó ún. Teleki-tékat Marosvásárhelyen.
- 3) Zejk Dániel (1737 k.–1796) a testőrség tagja, 1777-ben ítélő mester, 1785-től guberniumi tanácsos. 1791-ben került Bécsbe, ahol 1792-től a kancellária tanácsosává nevezték ki. 1795-től a Királyi Tábla elnöke.
- 4) Fábíán Dániel (+1830-ban, 82 éves korában) 1790-ben Cserei Elekkel együtt szerkesztette a rövid életű erdélyi magyar újságot, az *Erdélyi Magyar Hirvivőt*. 1791-ben került Bécsbe, később az erdélyi főkormányszéknél hivatalnoki állást töltött be.
- 5) Cserei Mihály (adatai egyelőre ismeretlenek).
- 6) Turoczy Károly (?–?) Erdélyben, Csapón született. Bécsben és Pesten tanult, Teleki Sámuel segítségével – éppen a levél írásának idején – Bécsben, az Erdélyi Kancellárián talált állást. Innen állhatatlan természete miatt elbocsájtották, visszatért Erdélybe, 1804 nyarán rövid ideig a Marosvásárhelyen játszó magyar színtársulat igazgatója volt. Gúnyverseket írt. Korán meghalt.
- 7) Dienes Sámuel, Diénes (?–?) egy marosvásárhelyi talpcsináló fia, Bécsben végezte tanulmányait, ahol később ágensként működött. Különböző megbízásokat vállalt magára.
- 8) Teleki József, gróf (1738–1796) erdélyi konzervatív szellemű nagybirtokos, főispán, koronaőr; alkalmi verseket írt, nagy könyvgyűjtő volt. A mellékelt levelet feltételezhetően Aranka vagy Teleki írta Kaunitzhoz.
- 9) Kaunitz, Wenzel Anton, gróf (1711–1794) osztrák államférfi és diplomata, 1753-tól 1792-ig államkancellár. A felvilágosult abszolutizmus híve; nagy befolyást gyakorolt Ausztria kül- és belpolitikájára.

Batthyány Tódor műszaki könyvtára. A középkor folyamán gyökeresen felértékelődött a kézműves, különösen azonban a mérnök és a feltaláló társadalmi megítélése. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy fejedelmek élénk érdeklődést tanúsítottak műszaki problémák iránt, mint Zsigmond és Mátyás király, sőt egyesek maguk is aktívan részt vettek – persze a barkácsolás színvonalán – technikai munkálatokban: Miksa császár szenvedélyes esztergályos volt, V. Károly az órákban, II. Rudolf az alkímiában lelte örömét.

Az ily módon udvarképessé vált technika művelői közé a 16–17. század során már feltalálói minőségben is felsorakozott számos magas világi sőt egyházi méltóságot viselő személy. Az utóbbiak közül elég talán Verancsics Faustusra, az előbbieket sorában II. Ferdinánd toszkánai nagyhercegre emlékeztetni. Már ekkor is Anglia jár az élen; II. Károly nagybátyja, Ruppert herceg emelőket szerkesztett, új ötvözetet talált fel, Edward Somerset, Worcester órgrófia egyszerre száz szabadalmat jelent be 1662-ben. Werner Sombart valóságos feltalálói korszakról beszél¹, mely persze csak a következő században érik be. Hazánkban főrangú személyek inkább csak alkímiával vagy haditechnikával foglalkoztak, és az ipari forradalomnak kellett eljőnie ahhoz, hogy egyesek, mint Batthyány Tódor vagy Vay Miklós, találmányi bejelentéssel éljenek.

Ha a korai hazai magánkönyvtárak összetételét vizsgáljuk, szembetűnővé válik tulajdonosaik természetudományos és műszaki témák iránti érdektelensége. Zay Ferenc könyvtárában (1553) például egy Polydorus Vergilius, Bornemisszáéban (1565) egy-egy bányászati és alkímista mű, egy kassai könyvkereskedő anyagában (1583) több számtankönyv mellett csak egy Agricola és két Polydorus szerepel². Dicséretes kivételt képez a 16. században a nagyműveltségű Dernschwam János, akinek hagyatékában 6 bányászati vonatkozású Agricola-kötet mellett – melyek szakmája gyakorlását szolgálták – Cardanus, Vegetius, Vitruvius, Apianus, Münster különböző irányú műszaki munkái és természetesen vagy 20 alkímista traktátum fedezhető fel.³ Elmondható, hogy a 17–18. század során sem változik a helyzet, a magánkönyvtárak műszaki állománya elenyésző marad.

Batthyány Tódor hajója Bécs alatt, 1798. (korabeli rézmetszet)

¹ SOMBART, W.: *Der moderne Kapitalismus I/2*. München, 1924. 170–173.

² *Magyarországi magánkönyvtárak I. kötet 1533–1657*. Budapest–Szeged, 1986.

³ BERLÁSZ, J.: *Die Bibliothek Dernschwam*. Szeged, 1984.

Batthyány Tódor (1729–1812) nevét hajóépítő tevékenysége tartotta fenn. Nem kétséges, az utolsó nemzeti nádor fia, az esztergomi érsek öccse legfőbb ambíciója folyami, sőt tengeri járművek konstruálására irányult. Bécsben végzett gépészeti tanulmányai bátorították fel arra, hogy 1777-től mérnökeivel nagyméretű hajókat szerkesztessen, melyek rendszeresen szállítottak a Száván és a Dunán gabonát Bécsbe. A 80-as évek elején jelenik meg a Dunán 1000 korabeli mázsás (közel 50 t) hasznos terhet szállító, Bucentaurus nevű hajója, melyen 12 főnyi legénység teljesített szolgálatot. Ez az 1783–88-as években Bécs és a fekete-tengeri Cherson között közlekedett. Az ár ellen úszó másik Bucentaurusra 1793-ban nyer Batthyány szabaddalmi oltalmat. Nagy feltűnést keltett vele, amikor Bécsben kis hajóhad kíséretében megjelent vele; az eseményt szép metszet örökíti meg. Az 1796. évi jégzajlásban elpusztult ugyan, de újjraépítése után „győzelmesen” kötött ki 1802-ben Pozsonyban, amiről egy ritka verses röpirat ad számot.⁴

Am ebben nem merült ki a műszaki érzékkel megáldott gróf technikai érdeklődése. Foglalkozott a Kulpa hajózhatóvá tételével, vas- és rézbányát tartott fenn Horvátországban, malmokat Ozályban és Bucariban, manufaktúrákat alapított, így porcelánüzemet Bécsben (amiért elvesztette az uralkodó kegyét), majolika- és textilmanufaktúrát Kisbéren, posztó-, kénsav-, tükészítő üzemet Tarcsán, Borostyánkőn, ill. Ausztriában.⁵ A Dardanellák erdősítéséről ismert Totth Ferenc báróval alkímista kísérleteket folytatott.

Ilyen sokoldalú ipari gyakorlat hallatán nem meglepő, hogy a szenvedélyes könyvbarát gyűjteménye is tükrözi gazdájának érdeklődését: az első számottevő méretű hazai műszaki magánkönyvtárnak tekintetjük. Megérdemli tehát behatóbb ismertetését, amennyire ezt jelen állapota lehetővé teszi.

Csanak Dóra ismerteti a könyvtárnak az unokák, Batthyány Gusztáv és Kázmér általi, a Magyar Tudományos Akadémia részére történt felajánlását (1838).⁶ Már a Tudós Társaság évkönyveiből is tudjuk, hogy az

...eredetileg gr. Batthyány Lajos, Magyarország nádora által alapított 's hosszabb szünet után különösen gróf Tivadór által neveltetett... [rohonci könyvtár] kiterjed ugyan minden ágaira az irodalomnak... némely szakok... mint gazdaság, műtan [technika], 's a' természettudományok előszeretettel ápolatnak.⁷

Ehhez hozzá kell tenni – és ez egy további vizsgálat méltó tárgya –, hogy az orvosi könyvek számáránya is igen magas. Továbbá, hogy Batthyány Tódor életében a rohonci könyvtár mellett a bécsi palotában, Kisbéren és más uradalom székhelyén tartott részlegek állománya hasonló arányokat tükrözött.

A könyvtár e természettudományos és technikai része ma az MTA könyvtárának két állagában található és meglehetősen nehezen – teljességgel azonban semmiképpen sem – azonosítható. Nagy részét, benne valamennyi 16–17. századi művet, az elmúlt években besorolták a hatjegyű numerus currens 500.000-es tartományába.⁸ A könyvtárban uralkodó helyhiány miatt azonban jelentős hányad maradt a (Törökbálintra kitelepített) Régi Gazdasági Könyvtár (Oktav, Quart és Folio) állagában. Minthogy a kötetek elkeverednek más eredetű (pl. a Teleki-alapítványból származó) művek között, felismerésük csak közelítő megbízhatósággal módszerrel történhetett.

Batthyány Tódornak nem volt exlibrise. Viszont sajátkezűleg beírta – jobbára a szennylapra – hol ceruzával, hol tintával teljes nevét (Theodor Batthyány)⁹ vagy iniciaisit (G.T.B.)¹⁰, ill. a T.B. és G.B.¹¹ jelek egyikét.

⁴ BÍRÓ J.: *Batthyány Tódor, a hajóépítő*. = Közlekedési Múzeum Évkönyve I. (1971.). 239–64. – *Der siegende Bucintor...* Pressburg, 1802. OSZK Aprónyomtatványok Quart.

⁵ A Nadelburgi tűgyártó manufaktúráról: BEER, A.: *Studien zur Geschichte der österreichischen Volkswirtschaft unter Maria Theresia*. = Archiv. f. öst. Gesch. 81. (1894–95.). 102.

⁶ F. CSANAK D.: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Budapest, 1959. 10.

⁷ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V.* (1838–40.) 21.

⁸ Az érintett jelzetek 525., 542., 552., 564., de különösen 560., 561.000. tartományban találhatóak. A vetustissima válogatás nem sikerült teljesen, mert pl. az 1575. évi Straccha-mű (Gazd O. 71.) nem került át.

⁹ Pl. Régi Gazd. Könyvtár 0 2068, 2071, 2170, 2272.

¹⁰ Pl. u.o. 0 102, 112, 120, 124.

¹¹ Pl. u.o. 0 129, 1860, 1941, 2006.

Ehhez hozzájárul, hogy 1800. körül Batthyány megkísérelte szakkönyveinek rendezését és részben szakok megjelölésével (Technologie, Naturgeschichte, Bergbau, Oeconomie stb.), részben enélkül sorozatot írt be a könyvek nagy részébe. Ezt azonban következetesen nem vitte végbe¹², és 1499-nél magasabb számra nem is akadtunk. Kivételesen csak szám szerepel tulajdonjelzés nélkül, és akad még egy járulékos ismertetőjel, Batthyány ugyanis a megrongált és fűzött munkákat bekötötte, amiről számlák tanúskodnak.¹³ Ezek a mérsékelt ízlésről tanúskodó papírkötések könnyen felismerhetők, ha semmilyen más jel nem árulkodik is a tulajdonosról.¹⁴

Ami a könyvtár gyarapítását illeti, nem zárható ki, hogy a korai művek egy része már az apa, Batthyány Lajos idejéből származik, hiszen számos 1765. (a nádor halálozási éve) előtti mű szerepel a listában. Mégsem valószínű, hogy a technika iránt kevésbé fogékony államférfi olyan ritka – és már a 18. században is költséges – műveket beszerzett volna, mint pl.:

R.T.A. Palladius: *Les treize livres des choses rustiques*. Paris, 1554. 542.575.

V. Biringuccio: *Pirotechnia*. Venetia, 1559. 542.392/GTB 1224 Techn.

L. Thurneysser: *Historie... der hemischen Erdgewächsen*. Berlin, 1578. 542.943/GTB 722 Naturgesch.

B. Crescentio: *Nautica mediterranea*. Roma, 1602. 542.567.

A hagyatékban fellelhető számos könyvkereskedői ajánlatban bőven akadnak antikvár példányok, és Batthyány Tódor mint bányatulajdonos érdekelt lehetett nemcsak 30–35 kortárs szerző szakmunkája, hanem pl. Agricola: *Bergwerck-Buchjának* (Basel, 1621.) beszerzésében is.

Felmerül a kérdés, mivel magyarázható a viszonylag nagyszámú duplum léte. Kézenfekvő lenne a már említett decentralizációval magyarázni ezt a körülményt, de ez csak részben adhat megnyugtató választ. Hiszen a „Wohlerfahrene Seifensieder” (szappanfőző) aligha bírt olyan fontossággal, hogy Rohonc és Kisbér vagy Úszög számára egy-egy példányt szerezzenek be, és a sólepárlásról szóló mű (Ch. Chrysel: *Merkwürdige... Nachrichte[n] von den Salzpfannen*) egy példányban is csak kuriozitás számba ment. Valószínűbb, hogy Batthyány nagyobb tételeket vagy teljes könyvtárakat vásárolt, s így óhatatlanul keletkeztek duplumok, olykor eltérő nyelvű, ill. évszámú kiadásúak is.

Kísérletet tettünk a könyvtár műszaki ágazatok szerinti bontására. Ennek során egyes műveket két, kivételesen három kategóriába kellett sorolni; a Heron automatáiról szóló műhöz (542.325.) függeléként Salomon de Caus malmokról írott függeléke csatlakozik, és más esetekben is nehéz volt eldönteni a hovatartozást. Amely könyv háromnál több iparágat tárgyalt, pl. J. Beckmann híres *Anleitung zur Technologie* c. műve¹⁵, azt a Vegyes iparok címszó alá soroltuk.¹⁶ Ilyenformán az azonosíthatóan Batthyány tulajdonát képező műszaki könyvtárrészleg az alábbi megoszlást mutatja:

Vegyészet	88	11,9 %	Faipar	12	1,6 %
Építészet	86	11,6 %	Üveg- és téglaipar	6	0,8 %
Mezőgazdaság	67	9,0 %	Elektromosság	4	0,5 %
Kohászat	60	8,1 %	Haditechnika	4	0,5 %
Textilipar	47	6,3 %	Papír- és nyomdaipar	3	0,4 %
Bányászat	40	5,4 %	Bőripar	2	0,3 %
Gépészet	40	5,4 %	Világítástechnika	1	0,2 %
Vízépítés	32	4,3 %	Ötvösség	1	0,2 %
Műszerek	29	3,9 %	Vegyes iparok	94	12,7 %
Kb. fémek	26	3,5 %	Egyéb ¹⁷	66	9,0 %
Járművek	20	2,7 %			
Mélyépítés	13	1,7 %			
				741	100,0 %

¹² Nincs számuk pl. az u.o. található 0 1860, 0 2071, 0 2138 köteteknek. Néhány szám megismétlődik.

¹³ MTA Kt. Magyar Irod. Bibliogr. 2⁰⁹. sz.

¹⁴ Ilyen pl. a Qu 143. sorozat.

¹⁵ 561.463. Beckmann az első, aki a technológia kifejezést a mai értelemben használta és évtizedekig előadta a göttingai egyetemen. Magyar tanítványai közül említést érdemel Teleki László (az MTA első elnökének apja), Berzeviczy Gergely és Rummy Károly. E könyv alapján oktatta a tárgyat Mitterpacher Lajos a pesti egyetemen.

¹⁶ Ide kerültek pl. az olyan munkák is, melyek új találmányokról tájékoztattak, mint BUSCH folytatólagosan megjelenő *Handbuch der Erfindungen* c. sorozata.

A vegyészet, vízépítés és járművek (lényegében hajóépítési) csoport jelentős volta (19 %) Batthyány személyes érdeklődésének, az azonos nagyságrendű bányászat, kohászat, textilipar (19,8 %) ipari vállalkozásai, a mezőgazdaság és építőipar (20,6 %) birtokai igazgatásának igényeit képviselik. Érdekesen egészíti ki e képet a bécsi palotában összegyűjtött 2747 kötetes kézikönyvtár 1805-ben készült lajstroma.¹⁷ Batthyány vagy könyvtárosa saját kategorizálása szerint – természettudományos, orvosi stb. műveket nem számítva – az összesen 1051 kötet megoszlása így fest:

Oeconomie	559
Technologie	176
Chemie, Mineralogie	145
Wasserbau, Schiffa[h]rt	94
Baukunst	43
Maschinenwesen	26
Erfindungen	8
	<hr/>
	1051

Az „Oeconomie” idecsatolását az indokolja, hogy a mezőgazdasági és üzemgazgatással foglalkozó műveket is idesorolták.¹⁸ A vegyészet és hajóépítés iránti vonzalom itt is kifejeződik.

Van egy harmadik könyvlistánk is: Batthyány borostyánkői bányászati levéltárának 97 kötetből álló kézikönyvtáráé 1800-ból.¹⁹ Ennek elemzése – rendeltetésének megfelelően – némileg eltérő:

(Vas) Kohászat	23
Egyéb fémek	4
Bányászat	17
Vegyészet	13

Előfordul egy-két mezőgazdasági, műszeripari, pénzveréssel foglalkozó kötet is, sőt 7 egyéb kategóriába sorolható mű, valamint 13 természettudományos könyv, köztük pl. Lavoisier elméleti munkái.

Ha a bécsi könyvtár Oeconomie állagának felét tekintjük műszaki könyvnek, kereken 1360 kötetnyi a 19. század elején Batthyány Tódor tulajdonában volt műszaki könyvről van tudomásunk, melynek túlnyomó része az MTA könyvtárban tanulmányozható.

Néhány értékelő megjegyzés kívánkozik ismertetésünk befejezése elé. Mindenekelőtt az, hogy Batthyány Tódor könyvtára élő és nem bibliofil gyűjtemény volt. Ez abból derül ki, hogy nemcsak a tulajdonos maga vitt belőle utazásai során olykor nagyobb tétel könyvet – pl. 1805-ben 55 művet (83 kötet!) –, hanem rendszeresen kölcsönzött birtokfelügyelőinek, mérnökeinek, udvarbíráinak. A kölcsönzők között találjuk a következőket: „Inspektor Takács” 20 kötet (1768.), „Ingenieur von Braun (Üszög)” 27 kötet és műszerek, „Louis de Witte” 29 kötet, Mihailics udvarbíró (Kisbér) 7 kötet, Stariczky prefektus (Ozál) 13 kötet. Olykor csak az uradalom van megnevezve (Bród, Mozgó, Siklós), ahová a könyveket küldte.²⁰

Másik megjegyzésünk Batthyány tájékozottságát illeti. Nem hiába kapta rendszeresen a bécsi kereskedők ajánlatait és szerezte meg a műszaki bibliográfiák egyik legkorábbi példányát²¹, az érdeklődési körét érintő legkorszerűbb művek idejében birtokába kerültek. Az elektromosságot tárgyaló könyvek közt ott vannak a Franklin villámhárítóját ismertetők²², az új léggömb-kísérleteket és készítésük technikáját leí-

¹⁷ Egyéb alá pl. tűzoltalom, tőzeghasznosítás és hasonló témák kerültek.

¹⁸ *Register sämmlicher in dem Wiener Archive S.E. Graf Theodor von Batthyány befiendlichen Bücher.* MTA Kt. Magyar Irod. Bibliogr. 19. sz.

¹⁸ A rohongi könyvtárban is szép számmal akad „Oecon.” jelzésű mezőgazdasági – műszakinak tekintendő – kötet, pl. 0 1086, 1102, 1503, 1542, sőt bányászati (0 1609) és textilipari (0 1633) munka.

¹⁹ *Catalogus über Diejenigen Bücher, welche im Excellenz Gräfl. Theodor v. Batthyánischen Bergamts Archiv aufbewahrter [sic] befindlich sind.* MTA Kt. Magyar Irod. Bibliogr. 19. sz.

²⁰ MTA Kt Magyar Irod. Bibliogr. 2° 9. sz.

²¹ ROSENTHAL, G. E.: *Litteratur der Technologie.* Berlin, 1795. Qu 71/GTB 795.

²² HEMMER, J. J.: *Anleitung Wetterleiter... anzulegen.* Mannheim, 1798. – HELFENZRIEDER, J.: *Verbesserung der Blützableiter.* Eichstadt, 1785.

rók²³, és a már érintett Lavoisier-művek, köztük a flogiszton létét megcáfoló.²⁴ Ám akadnak jószerivel korukat megelőző találmányokat ismertető művek is: ilyen az a kohászati munka, mely az oxigénbefúvatással működő magaskohóra tesz javaslatot²⁵, vagy a műtrágya alkalmazására biztató tanulmány fél évszázaddal Liebig előtt.²⁶ Persze a korszerűségnek is megvoltak a határai: az ipari forradalom nagy fonógép és gőzgép találmányainak nem akadunk nyomára. (Igaz, ezeket csak az angol nyelvű szakirodalom örökölte meg e időben.)

Végül hadd térjünk vissza röviden Batthyány hajóépítési szabadalmához, mely ma is megtekinthető az Országos Levéltárban.²⁷ Az ár ellen úszó hajó, vagy ahogyan a privilégium iránti kérelem szövege nevezi, „die Schöpferische Erfindung... die Navigation in den Strömen... auf und abwärts”, ősi törekvés, mellyel a középkor óta próbálkoztak, hogy az idő- és energiaigényes vontatást megszüntessék. Ilyen hajók az USA-ban és Kínában a múlt században még működtek és Batthyány idejében számos tervezet készült megvalósításukra. Közös ismérvük: állati vagy emberi izomerővel lapátkereket hajtottak rajtuk. Érthető tehát, hogy a „Batthyány und Compagnie” által beadott bejelentés első elbírálója rámutat az újdonságrontó adatokra: „Mir scheint solches mit dem Schiffe in der Leopold Stadt... und [dem] zu Pentzing in eine Classe zu gehören”²⁸. A bécsi kamarai levéltárban is elfekszenek jóval korábbi ár ellen navigáló hajó tervrajzok.²⁹ Ám mi köze van ennek Batthyány Tódor könyvtárához? Ebben számos hajóépítéssel foglalkozó kötet állott, kezdve B. Straccha: *Tractatus de Mercaturájától* (Venetiis, 1575.), melyben a De navibus és De navigatione fejezetek foglalkoznak vele, egészen Ch.G. Bergen: *Deadahus... Erfindungen zum Vortheil der Schiffahrt* (Berlin, 1781.)-jáig, de van egy mű, mely szempontunkból releváns.

Az 560.469. (GTB 80.) számú könyvecskéről van szó: *Anzeige einer neuen Erfindung mit beladenen Schiffen gegen den Strom zu fahren* (Wien, 1786.). Névtelen szerzője ebben leírja a folyami szállítás és kereskedelem állapotát Magyarországon, megemlíti benne a Batthyány-féle vitorlás Bucentaurust, majd feltárja, hogy saját találmánya megoldaná az áldatlan helyzetet. Ehhez pedig társat keres, mert anyagilag nem tudja ötletét megvalósítani. Vajon nem ezzel a névtelen feltalálóval társult-e Batthyány Tódor, nem ő rejlik-e a beadvány „und Compagnie” megjelölése mögött?³⁰

Egy élő könyvtár és tulajdonosa között mindig kimutatható a kölcsönhatás; a gyűjtemény összetételében a tulajdonos hajlamai és végvai tükröződnek, a gyarapító életét és cselekedeteit viszont olvasmányai is befolyásolják.

ENDREI WALTER

Krajtsir Károly angol nyelvű életrajza az MTA Könyvtárában. Egy hungaricum azonosításához. Az MTA Könyvtára őriz egy „Károly Krajtsir” című, 12 lapos angol nyelvű nyomtatványt, amelyen nincs föltüntetve hely, kiadó, évszám, szerző. Magyarországon ez az egyetlen ismert eredeti példány. A betűkombinációs paginálás alapján az is lehetséges, hogy a füzet különnyomat egy folyóiratból vagy nagyobb munkából, mely utóbbiban amolyan bevezetőül szolgált. Annyi azonban futó lapozgatás nyomán is megállapítható, hogy az Egyesült Államokban nyomták, mégpedig 1860. máj. 7-e után, mert a szöveg e dátumban jelöli meg a magyar születésű romantikus forradalmár és neves tudós elhunytának időpontját.

²³ CAVALLO, T.: *Geschichte und Praxis der Aerostatik*. Leipzig, 1786. — HENRION, F.: *Metodo per costruire e dirigere le macchine aerostatiche*. Firenze, 1788.

²⁴ A bécsi könyvtárlistán szerepel LAVOISIER: *Physikalische-chemische Schriften*. Greifswald, 1783. és LAVOISIER: *System der antiphlogistischen Chemie...* Berlin-Stettin, 1792.

²⁵ *Beschreibung einiger zum Gebrauch der dephlogistisirten Luft bey dem Blaserohr und Schmelzfeuer eingerichteten Maschinen*. Tübingen, 1785. és az 1795. évi kiadás is megvan.

²⁶ LOOSEN, C. G.: *Ueber künstliche Düngungsmittel*. Duisburg, 1797.

²⁷ OL P 1320 Batthyány Hercegi lt. B. Tódor iratai 5/a. 313.

²⁸ Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien Patente B-kötet 251–57. A dátum 1791. szept. 2., lásd még BÍRÓ i.m. 249.

²⁹ Hof-Kammer Archiv. Karten N 168. Pläne von Schiffmaschinen zur Stromaufwärtsfahrt 1766.

³⁰ És nem azonos-e esetleg a *Magyar Hirmondó* 1787. évfolyamában említett „víz ellen hajózó alkotmány” feltalálójával?